

ІВАН МОНОЛАТІЙ. ТАКСОНІМІЯ СИЛИ (ПОТЕНЦІЯЛУ) ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ. 4. СИЛА ЗУНР: П'ЯТЬ ПАР ТИПІВ ДИПЛОМАТІЇ

26 November 2019

1. Сила/потенціал ЗУНР: формальні показники

2. ЗУНР: форми (сектори) потенціалу

3. Потенціал ЗУНР: сила «жорстка» чи «м'яка»?

Позаяк за будь-яких оцінок ЗУНР як держави, вона є прикладом малої країни, а тому важливу роль у її промоції на зовнішньополітичному напрямку мала б відігравати дипломатична активність. Тому нині, з огляду на існуючі в науці підходи, можна спробувати охарактеризувати типологію дипломатії ЗУНР, щонайменше у десяти типах, котрі можна репрезентувати у п'яти, часто не взаємопов'язаних, парах сили цієї держави.

Вперше таку типологію запропонував сучасний американський політолог-міжнародник Алан Генріксон (Alan K. Henrikson)^[1], внісши до неї поняття й австралійського дипломата Гарета Еванса (Gareth Evans). До неї А. Генріксон зараховує такі типи дипломатії як 1) «тиху» (quiet diplomacy) і «голосну» («протестну») (protest diplomacy); 2) «групову» (group diplomacy) і «нішеву» (niche diplomacy); 3) «діаспорну» (diasporic diplomacy) і «багатокультурну» (multicultural diplomacy); 4) «підприємницьку» (enterprises diplomacy) і «бюрократичну» (regulatory diplomacy); 5) «дипломатію самітів» (summit diplomacy) та «інформаційну» дипломатію (cyber diplomacy).

Корпус опублікованих документів з історії ЗУНР дозволяє проаналізувати ці десять імовірних проявів дипломатії як важливого сегменту сили держави.

4.1. «Тиха» і «голосна» дипломатія

Зазвичай «тиха» дипломатія полягає у приязних взаєминах з великими державами, з котрими малу країну можуть єднати історичні зв'язки. Одночасно в умовах «тихої» дипломатії важливим є лобіювання інтересів держави на міжнародній арені – під час мирних переговорів і/або конференцій. Тож як приклад тут можуть бути зв'язки ЗУНР з українськими державними утвореннями періоду Української революції (Українська Держава, УНР), які, звісно, не були великими державами у розумінні типології А. Генріксона, однак такими, що мали суттєві історичні зв'язки галицьких і наддніпрянських українців.

Сьогодні можна дискутувати, наскільки правомірно говорити про те, що вперше питання західноукраїнської державности (нехай і в обмеженій формі) виходить на міжнародну арену вже у лютому 1918 р. – на мирних перемовинах у Бересті Литовському. Зокрема у «Таємному протоколі між УНР та Австро-Угорщиною» (який, щоправда, так і не був виконаний сторонами), з огляду на той факт, що «ці дві держави («Австро-Угорщина і Українська республіка», як їх названо у документі. – *І. М.*) [...] воліють жити в тісній дружбі та постійно обмінюватися стосунками», апелюючи до прав меншин, що проживають в «Австрії та Україні», австрійський уряд зобов'язувався створити окремий коронний край для українців Галичини і Буковини

не пізніше 20 липня 1918 р. – «повіти Східної Галичини, більшість яких становить українське населення, будуть відокремлені від Королівства Галичини та об'єднані з Буковиною з метою створення окремого коронного краю»^[2]. А оскільки «великою» державою на той момент була саме Габсбурзька монархія, з якою УНР уклала таємний протокол, голова її делегації на перемовинах Олександр Севрюк згадував, що члени його делегації ждали приєднання до України «Холмщини, Підляшшя й плебісцита в Східній Галичині, північній Буковині та Закарпатській Україні», однак «зв'язку жадного зі Східною Галичиною ні Ц[ентральна]. Рада, ні ми не мали; незручно й тяжко було говорити відносно Сх[ідної]. Галичини за спиною її представників й без жадного з ними контакту»^[3]. Відтак справа, з огляду й на інші обставини, зазнала поразки.

Знову ж таки справа майбутньої державности постала на порядку денному під час «З'їзду нотаблів українського народу Галичини» 25 березня 1918 р. у Львові. В його рішеннях ухвалено зокрема й вимогу, котра взувалася на постановках Берестейського миру, «щоби з українських земель Галичини і Буковини утворено окремий державний організм»^[4]. Натомість у маніфесті імператора Карла I «До моїх вірних австрійських народів!» (16.10.1918 р.) справа української державности в межах Габсбурзької монархії, на противагу польській («Зєдинення польських земель Австрії з незалежною польською державою тим не пересуджується»), не обговорювалася взагалі^[5]. Ця обставина, з-поміж інших, й стала поштовхом до проголошення «Української держави на українських областях Австрії і Угорщини» 19 жовтня того ж року – практичним «процанням з віденством»^[6].

Ця обставина, фактично, відкрила той стиль дипломатії, який нині називають «голосною», адже тут важливим є період *напередодні* проголошення державою незалежності. Таку добу, зазвичай, окреслюють як проблему політичної суверенности, що вже а ргіогі має конфронтаційний характер. А що «голосна» дипломатія мусить бути почутою через власне її «голос», того ж 19 жовтня УНРада заявила, що

«V. Українська Національна Рада жадає, щоб зорганізована отсе в державу українська територія мала безумовно своїх заступників на мировій конференції.

VI. Теперішньому австро-угорському міністрові заграничних справ ґр[афу]. Бурянови відмовляється права пересправлять іменем сеї української території»^[7].

«Голосна» дипломатія новопроголошеної держави закінчилася 1 листопада 1918 р. «Урядовим актом державної власти представником ц[ісарсько-]. к[оролівського]. австрійського правительства Українській Національній Раді», що у легальний спосіб передав владу УНРаді на території, що вона її окреслила у своїй постанові від 19.10.1918 р.^[8]

Вже за кілька днів «голосна» дипломатія трансформувалася у «тиху» дипломатію: 5 листопада 1918 р. за дорученням Команди Українських військ зі Львова на Наддніпрянщину виїхав Осип Назарук. Він мав просити гетьмана Павла Скоропадського як ймовірного союзника про військову допомогу новоствореній державі^[9].

У грудні того ж року до Парижа на Мирну конференцію виїхав Василь Панейко. Напередодні у листопаді він провадив перемовини з представником країн Антанти,

який діяв на користь Польщі^[10]. Однак враховуючи факт цілком неприхованих проросійських симпатій В. Панейка^{[11]*}, що не заважав йому в 1930-х співпрацювати з Василем Вишиваним (Вільгельмом фон Габсбургом), цей сюжет «тихої» дипломатії ЗУНР свідчить не скільки про відсутність кадрового потенціалу в зовнішньополітичній діяльності, а що гірше – активну пропаганду ідеологем іншої держави, а, отже, антидержавну (щодо ЗУНР) позицію.

Не можливо не згадати цілком інший за спрямуванням і очікуваннями (однак цілком стратегічний) дипломатичний крок – ноту УНРади до Президента США В. Вільсона від 28 жовтня 1918 р., зміст якої полягав зокрема у бажанні нав'язання дружніх взаємин з найбільшою країною Заходу, відтак – пошукові союзника для української державності^[12]. Ще один приклад «персоналізації» «тихої» дипломатії – звернення 15 грудня 1918 р. члена УНРади М. Лозинського до Начальника Польської держави Юзефа Пілсудського щодо долі Галичини і українсько-польських перемовин^[13] (хоча, вочевидь, новопроголошена відновлена польська держава «великою» аж ніяк не була).

Наступний сюжет «тихої» дипломатії, який ще вимагає окремого дослідження – укладення 1 грудня 1918 р. Передвступного договору між УНР та ЗУНР про «маючу наступити злуку обох українських держав у одну державну одиницю». Важливим є вже перший пункт договору:

«1. Західно-Українська Народня Республіка заявляє цим непохитний намір злитись у найкоротшім часі в одну велику державу з Українською Народньою Республікою – значить заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усією територією й населенням, як складова частина державної цілости, в Українську Народню Республіку»^[14].

Про наслідки цього кроку – проголошення УНРадою акту 3 січня 1919 р. і ризику, що він їх спричинив для потенціалу ЗУНР, котра шукала підтримки у більшій від неї, але історично близької країни, попередньо вже йшлося у цій розвідці (**див. 2.6**). Однак саме «тиха» дипломатія (з огляду на її кадровий резерв) виявилася конфронтаційним чинником дипломатії «групової».

4.2. «Групова» і «нішева» дипломатія

«Групова» дипломатія – це певною мірою способи, передусім, організаційного (а ще й технічного, фінансового і т. д.) забезпечення зовнішньополітичної активності держави. Найперше йдеться про кількісні показники дипломатії, а відтак – про її можливості на міжнародній арені, зокрема в рамках міжнародних організацій. Ці дві складові «групової» дипломатії визначають її колективний характер, чи радше «колективну» дипломатичну гру. Адже, як зауважує Г. Кіссінджер, пояснюючи легітимність і силу у міжвоєнний період, «Укладачі Версальського рішення повернули наголос на компонент легітимності, створивши міжнародний порядок, який мали оберігати [...] тільки заклики до загальних принципів, тоді як *елементи сили було проігноровано чи занедбано* (письмівка моя. – І. М.)»^[15].

Про особливості «групової» дипломатії ЗУНР від самого її початку говорити складно. Адже, якщо подивимося на репрезентантів Державного секретаріату заграничних справ, побачимо, що ними були націонал-демократи Василь Панейко, Сидір Голубович Лонгин Цегельський, Степан Витвицький і соціяліст Михайло

Лозинський^[16]. Їхні соціальні і політичні статуси, а також партійна належність й ідеологічні переконання (якщо візьмемо для прикладу історію В. Панейка) сильно контрастували між собою.

Про відсутність злагодженої і єдиної дипломатії свідчить той факт, що, з одного боку, делегація УНР і Західної Облaсті УНР у травні 1919 р. на перемовинах у Парижі була формально єдиною, а другого – сповідування принципу окремішності «галицької справи». Зауважмо: ані УНР, ані ЗУНР не були представлені серед 27 країн-учасниць Паризької мирної конференції (далі – ПМК), хоча там діяло представництво УНР^[17]. Як згадував М. Лозинський,

«Приїхавши до Парижа, я застав між членами Делегації, висланими Директорією, і делегатами Державного Секретаріату різкий внутрішній розлім. Для Панейка і Томашівського проголошене з'єдинення неначе не існувало: вони стояли на тім, що Галичина є окрема держава, яку тільки вони мають право заступати на Мировій Конференції і якої справу треба трактувати окремо від справи Української Народньої Республіки»^[18].

Показовою є й згадка вище цитованого політика про те, що «Побачивши на наших повноважностях (тут – доручення, уповноваження. – І. М.) назву “Західна Облaсть УНР”, Томашівський з гнівом сказав: Ми тут докладаємо всіх сил, щоби переконати Мирову Конференцію, що ми є окрема держава (письмівка моя. – І. М.), а Ви тут приходите з тим ідіотизмом!»^[19].

Таке трактування лише почасти виходило з усвідомлення, що «Галичани щодо заступництва своєї справи на міжнародньому форумі, скажимо це “просто з мосту”, не мали довіря до соціалістичного Києва. Галичани знали і відчували це не раз і не два, що цей Київ трактує Галичину як одну з “окраїн”, граничних земель, котрими можна трактувати за ціну, нереальних зрештою, власних комбінацій»^[20].

Суттєвим недоліком «групової» дипломатії ЗУНР було й те, на що, в умовах еміграційного уряду, зменшувалася легітимність державної влади – джерело волі українців, позаяк «Таке розуміння державної влади вказує також ясно на жерело її сили (розбивка в оригіналі. – І. М.). Коли за нею стоятиме весь український нарід західно-українських земель, то вона матиме силу, з якою числитимуться всі держави [...]»^[21]. Чи було так насправді, питання риторичне.

Зосібна Л. Цегельський резюмував:

«Держава не може мати двох зовнішніх політик. Вона є одним цілим, її інтереси є одним цілим і її політика мусить бути однцільна, а не роздвоєна. Шкідливість, а то й погубність подвійної закордонної політики та репрезентації одної нації-держави виявились таки незабаром, бо вже весною 1919 р., коли в Парижі перехрещувалися змагання і заходи галицької місії зі змаганнями та заходами місії від Великої України»^[22].

А що йшлося про фактичну відсутність «колективної» гри на Паризькій мирній конференції, роз'єднання єдиного дипломатичного фронту, «групова» дипломатія мала фатальні наслідки для вже фактично неіснуючої держави:

«І як Галичани, хоч бажали позискати антанту для справи української державности і

зокрема для рішення спору з Польщею за Галичину в користь України, однак не могли згодитися на те, щоб це сталося через союз з Польщею коштом Галичини, – так і Придніпрянці, хоч усі свої зусилля звертали на те, щоб антанта взяла українську державність під свою опіку, однак не могли згодитися на те, щоб це сталося через союз з Денікіним, куплений ціною державної самостійності.

Так стояли оба правительства і ті громадські групи, на які вони опиралися, супроти себе ненавче два ворожі табори, в хвилі, коли треба було знайти спільну мову – не для того, щоби спільними силами перемагти, бо це було по-над їх сили, а для того, щоби спільно впасти і полишити тим, що далі будуть вести боротьбу за українську державність, ясну історичну традицію»^[23].

Ці роздуми розкривають ще одну сутність зовнішньополітичних акцій ЗУНР як певного потенціалу – різновид «нішевої» дипломатії. Адже, за визначенням Г. Еванса, вона, як і продукти якоїсь фірми, може займати безпечні і впливові місця на міжнародній арені у відповідності з суттєвим «поділом праці» політиків-міжнародників, у цьому випадку – дипломатичним поділом праці.

Основу «нішевої» дипломатії ЗУНР творили дипломатичні представництва (посольства, місії) за кордоном. Сучасна дослідниця Н. Литвин зауважує, що у своїй зовнішньополітичній діяльності галицький уряд намагався заручитися підтримкою Австрії, Чехословаччини, Угорщини, Німеччини, Великої Британії, Франції, Італії, Югославії, США, Канади і Бразилії (всього 11 країн), куди скеровано дипломатичних представників. Водночас були сформовані дипломатичні делегації, крім Паризької конференції, до Ліги Націй, а також на конференції у Женеві 1920 р., Ризі 1920–1921 рр. та Генуї 1922 р.^[24] Однак поза увагою істориків досі залишаються професійні компетенції українських дипломатів, їхня «стійкість» у різних ситуаціях зовнішньополітичної активності еміграційного уряду ЗУНР^[25].

Зазвичай згадують, що посольства держави існували у Відні, Будапешті і Празі (отже, фактично, на постімперському просторі Габсбурзької монархії й у рамках існуючої доти політичної культури натовді колишніх, однак таки підданих Габсбургів); місії – в Італії (згодом посольство у Ватикані), Югославії, Вашингтоні, Парижі^[26]. Важко погодитися з тезою Л. Цегельського, що «дипломатичний бій за Галичину був програний передусім у зв'язку з невдачами Української Галицької Армії на галицькій землі»^[27]. Проблема швидче полягала ще й у тому, про що свого часу писав Євген Онацький про українську дипломатію тих часів, що «походила звичайно з незаможної інтелігенції та дрібної буржуазії, що за кордоном ніколи перед тим не бувала, закордонних відносин і мов не знала (письмівка моя. – І. М.)»^[28]*. Не секрет, що, в цілому, українська дипломатія, а ЗУНР й поготів, не могла похвалитися професійно вишкolenними кадрами, котрі б уміли і, головне, хотіли реагувати на поточну *Realpolitik*. Приміром, Володимир Винниченко у своєму «Відродженні нації» саркастично й їдливо писав, що «Мужиковаті, незграбні, часом малоосвічені люди, які часто далі своєї Сквирі не їздили, які здебільшого ні одної мови (навіть української) добре не знали, [...] які про «дипломатію» знали з бульварних романів, ці люди, забувши всякий сором, повдягавшись у смокінги й не знаючи навіть, коли й як ті смокінги одягаються, полізли в буржуазні та дипломатичні салони, в міністерські передпокої [...]»^[29].

Парадоксально, але лише згаданий тут не раз В. Панейко відрізнявся від інших членів української делегації у Парижі знанням іноземних мов і необхідним тактом для ведення перемовин^[30]. Про небезпеки, які чигали в тих умовах на українських дипломатів згадував й Стефан Томашівський коли, «чужинець збив, як кажуть, зовсім із толку українського дипломата, який дуже енергійно домагався здійснення прав української нації [...]»^[31].

Не лише тому виникала й ситуація дуалізму в українській дипломатії – «постання й заіснування двох паралельних закордонних апаратів – галицького і придніпрянського – та двох окремих українських місій у Парижі»^[32]. Позаяк, як згадували очевидці подій, «ріжні ґрупи Української Делеґації ведуть кожда свою окрему політику»^[33], важливим тут буде такий собі «професійний портрет» представника «нішової» дипломатії. «Казус Панейка» тут буде більш, ніж промовистим:

«В сім відношенню Панейка [...] грала ролю також *справа особистого престижу* (письмівка моя. – *І. М.*). Панейко не бажав собі приїзду нових делеґатів Державного Секретаріату з дипломатичними повноваженнями, які робили їх рівнорядними з ним, а його тільки першим між рівними [...]»^[34].

Як згадував М. Лозинський про свій приїзд до Парижа, «З яким настроєм Панейко і Томашівський зустріли наш приїзд, видно з того, що зараз по першій нараді, яка була в день нашого приїзду [...], Панейко привитав нас заявою, що наш приїзд, се для нього “удар ножем ззаду”»^[35].

То ж чи міг існувати в таких умовах «поділ дипломатичної праці» ЗУНР? Лише опосередковано на це питання відповідає сучасник тих подій:

«Наші державні лідери підходили до справи визнання української держави чисто теоретично, думаючи, що “Аліянти мусять нас признати”, бо нам “це належиться”, бо це “наше право мати державу” і т. п. Задивлені тільки в оце наше “право” (цебто моральне право!), вони забували про два важні моменти. Перше, що питання цього нашого “права” до своєї держави цілком інакше виглядає в очах чужих і далеких нашій частині Європи державних мужів. А друге, що всяке таке “право” лиш доти має вартість, *доки за ним стоїть фізична сила баґнетів і гармат* (письмівка моя. – *І. М.*). Та й ще одно забували наші політики, ті що були в більшості, а саме, що в політиці нема нічого постійного [...]»^[36].

В результаті цього найкращим, хоча не найефективнішим (з огляду на використані ресурси) стали такі типи зовнішньополітичної активності (а, фактично, існування уряду ЗУНР в еміґрації) як «діяспорна» і «багатокультурна» дипломатія.

4.3. «Діяспорна» і «багатокультурна» дипломатія

Кожна «діяспорна» дипломатія виникає якщо не з факту існування діаспори якоїсь нації, то з наявності середовищ, котрі своє походження виводять з міґрації –

добровільної чи вимушеної. Інноваційність такого підходу полягає не у тому, що емігрантів найперше трактують такими собі добродійцями й спонсорами, а як джерело міжнародної підтримки своєї (хай і бездержавної) країни. Такий вимір дипломатії передбачає використання існуючих сімейних та інших зв'язків з рідними, а також з колишніми мешканцями країни проживання, зокрема з великими групами/спільнотами, що мають у своєму розпорядженні ресурси і можливості для прийняття рішень.

В умовах фактичної бездержавності, ЗУНР, скоріш за все, була приречена на ведення «діяспорної» дипломатії. «Відрізані від українського державного центра, [...] піддані під владу ворожої держави – що мають робити західно-українські землі, щоби здійснити ідеал соборної української державності?»^[37], – таке питання задавали собі українські політики після того, як опинилися в еміграційних умовах існування.

Найпершим документом, що його мають у своєму розпорядженні історики ЗУНР, є звернення українців Югославії («горожани і гості вільної югославської землі, серцем і кровю зв'язані зі Східною Галичиною») до Верховної ради ПМК з вимогою справедливого вирішення статусу Східної Галичини, датоване 10 лютим 1922 р. У ньому зокрема стверджувалося, що «Не можемо байдужно глядіти на те як польща нищить дорогу нам землю Східну Галичину, та систематично винищує *українську людність (землю наших батьків і предків)* (письмівка моя. – І. М.), як польський окупант допче права права Українців на свободне самоозначенне (розбивка в оригіналі. – І. М.) [...]»^[38].

Другими, після українців Югославії, стали українці Бразилії: 11 липня того ж року вони («бразильські громадяни українського походження»), які звернулися до уряду Бразилії: «Іменем делегатів усіх українських колоній в Бразилії [...] іменем 60.000 бразильських горожан, *українського походження з Східної Галичини*, осмілюємося представити Високому Правительству справу, яка нас болить, *справу нашої давної вітчизни* (письмівка моя. – І. М.)»^[39].

Згодом 10 серпня 1922 р. «Комітет американських громадян українського походження м. Пітсбурга» звернувся до еміграційного уряду ЗУНР з вимогою «консолідувати зусилля в боротьбі за визволення краю»: «Пригноблені невдачами української політики з оружьем в руках а вслід за тим поневоленнем цілого 40.000.000 Українського Народу, Американські Українці видять спасеніє української незалежності у *однім сильнім і нерозривнім фронті усіх Українців по цім та тамтїм боці Океану* (письмівка моя. – І. М.)»^[40]. В наступному році, 11 березня 1923 р. українське студентство Відня звернулося до урядів країн Антанти з вимогою визнання суверенітету Східної Галичини^[41]. Через 12 днів – 23 березня українські політичні і громадські організації у цьому ж місті протестували проти рішення Ради послів країн Антанти від 14.03.1923 р.^[42] Аналогічне спрямування мала резолюція протесту з'їзду мужів довір'я і виконавчого комітету Об'єднання українських організацій в Америці від 12 квітня 1923 р.^[43]

Отже, як бачимо, насправді «діяспорна» дипломатія еміграційного уряду ЗУНР була надто короткою: відомі натепер шість (sic!) акцій відбулися в українській діяспорі упродовж 10 лютого 1922 – 12 квітня 1923 рр. Такий стан речей свідчить зокрема й про тодішній брак комунікації у середовищі діяспори і втрачені можливості. «Діяспорна» дипломатія, так і не почала належно функціонувати, не вийшовши зі свого зародкового стану, а тому не стала потужним механізмом впливу українців поза своєю батьківщиною на уряди та парламенти країн їхнього перебування (поселення) стосовно питання Східної Галичини.

Натомість «багатокультурна» дипломатія стоїть на іншому боці «діяспорної», адже тут йдеться про тиск емігрантів на країну, що їх прийняла, аби вона дбала про них, а, при можливості, про інтереси їх земляків у світі. Відтак, зазвичай, цей вимір дипломатії передбачає роль великих країн, передусім США, Канади чи Бразилії у їх відповіді на запити емігрантів щодо найперше захисту прав людини і громадянина. З-поміж зовнішньополітичних акцій еміграційного уряду ЗУНР саме «багатокультурна» дипломатія використовувалася досить кволо.

Зокрема відомо, що 15 липня 1922 р. Президент США Ворен Гардінг прийняв делегацію українців – мешканців США з приводу ситуації на Східній Галичині^[44]. Перед цим, 23 червня українці Канади зустрілися з Прем'єр-Міністром Канади Мекензі Кінгом^[45]. 5 серпня 1922 р. українці Бразилії зустрілися з Президентом республіки^[46]. Усі ці зустрічі були пов'язані з питанням української державности Східної Галичини. Не констатуємо, а таким, що зобов'язував до певних дій, був запит депутата югославського парламенту Янко Шімрака до міністра закордонних справ Югославії Момчіля Нінчіча від 13 вересня 1922 р. В ньому депутат зокрема запитував:

«Тому, що югославянський нарід має якнайбільші симпатії до нещасного українського народу у Східній Галичині, що так страшно терпить під ярмом польського імперіялізму, тому, що ми не можемо дозволити, щоб польські консуляти мішалися в наші чисто внутрішні справи, питаю Вас, Пане Міністре:

1. Чи Ви схильні заборонити консулятам польської републики переслідувати мирних Українців на нашій території?

2. Чи Ви схильні дати приказ підчиненим Вам орґанам, щоб у будучині не видавали ніяких заборон у справі приїзду горожан з території Східної Галичини на нашу територію?»^[47].

Були й запити членів європейських парламентів: у жовтні 1922 р. на запит депутата італійського парламенту Фаццарі про стан судівництва на Східній Галичині відповідало МЗС Італії^[48].

4.4. «Підприємницька» і «бюрократична» дипломатія

«Підприємницька» дипломатія, що є радше результатом теорії і практики бізнесу, полягає в агресивному використанні державою свого положення та законодавства, задля створення сприятливого інвестиційного клімату, щось на кшталт колишньої Венеції чи сучасних Мальдівів і Сейшелів. Її наслідки – економічне підґрунтя перемог на зовнішньополітичній арені, а часом – політичні перемоги над країнами-сусідками і країнами-конкурентками.

Чи мав право на життя такий вимір дипломатії ЗУНР, нині залишається запитанням. Однак зауважмо, що прояви «підприємницької» дипломатії вбачаємо у діяльності окремих українських політиків в еміграційних умовах, спрямованій на обґрунтуванні «привабливості» справи майбутньої Галицької республіки в нових геополітичних умовах. А що проєкт «Основ державного устрою Галицької Держави» представили державам Антанти та Лізі Націй 30 квітня 1921 р. та зінтерпретували в академічних підручниках з права і політики (а, отже, уопублічили для дискусії)^[49],

«Галицька республіка», за визначенням М. Лозинського, «малаби також велике політичне, культурне і господарське міжнародне значіння як міст між Заходом і Сходом Європи»^[50].

Задля промоції майбутньої держави, українські еміграційні політики активно використовували приклад Швейцарії, найімовірніший, на їх думку, для Східної Галичини. Йшлося їм про визнану державами Антанти суверенну Галицьку державу – «Швайцарію Сходу»^[51]. Зокрема й митрополит УГКЦ Андрей Шептицький у листі до Прем'єр-Міністра Франції Арістіда Бріяна весною 1921 р. переконував, що «Уконститування зі Східної Галичини такої держави, як Швайцарії Сходу, лежить в життєвім інтересі краю, як добре зрозумілим інтересі внутрішньої і зовнішньої консолідації молодой польської держави, та в кінці в інтересі безпеки Франції та мира Європи»^[52]. Ця ж ідея артикулювалася й у зверненні адміністратора Української католицької дієцезії в США до Державного секретаря цієї держави у жовтні 1921 р. В документі зокрема йшлося: «Для того я низше підписаний в імені 600.000 католиків Українців з Галичини живючих в Америці, прохаю покійно, щоби Ви вглянули в тую справу і приспішили її полагодження згідно з принципами справедливости і людськости і в інтересі міжнароднього мира [...] 2) Через признання Галичині права існування яко незалежної, неутральной держави на взір Швайцарії»^[53].

Зауважмо: якщо ще у середині XIX – на початку XX ст. галицькі українці охоче ідентифікували себе «тірольцями Сходу», наголошуючи на позитивній соціо-економічній ситуації та розвитку етнонаціональних спільнот Південного Тіролю, а відтак уявляючи Галичину як такий собі «Тіроль Сходу»^[54], де співіснування різних етнічних груп зменшує етнічну напруженість (що вже само по собі було маніпуляцією і мітом), на початку 1920-х ідея про відповідність якомусь більш-менш мирному і заможному регіонові Європи трансформувалася у «Швайцарію Сходу». Найперше тут йшлося про поєднання політичної та економічної історії успіху, що її воліли мати вкотре бездержавні галицькі українці. По-друге, справа, найімовірніше, полягає у невідворотності сповідування західноукраїнськими елітами на постімперському просторі принципів габсбурзької політичної культури. По-третє, йшлося про «непозбунну бентегу» від свого уявного колоніального статусу, нехай і у формі - *пост*.

Стосовно ж «підприємницької» дипломатії ЗУНР, то вона, скоріше за все, мала прогностичний характер. Окремі публікації українських науковців того часу свідчать про бажання «привабити» іноземців потенціалом майбутньої Галицької держави:

«Думаємо, що всякому стало ясно вже [...], що Українська Галичина як самостійна держава має доволі гарні економічні основи самостійного існування (розбивка в оригіналі. – *І. М.*). Навіть у перших найтяжчих початках її економічне положення буде ненайгірше, валюта також держатиметься без порівняння краще чим польська. Є навіть дані, що *Галичина на лад Швайцарії моглаб удержати економічну й державну самостійність і на доведу мету* (письмівка моя. – *І. М.*)»^[55].

Подібні конотації мали й публікації про роль, яку має відіграти у майбутньому нафтовий промисл цієї держави: «вже по 2-3 роках можна буде піднести [...] (видобуток нафти. – *І. М.*) [...] й нею одною оплатити весь заграничний імпорт, дати моторову силу цілому промислови й цілий лучбі Галицької Держави. Се буде найкращий початок надання карпатській (sic! – *І. М.*) Швайцарії такої фінансової сили, як її має тепер альпейська Швайцарія...»^[56].

Тому вершиною «підприємницької» дипломатії сьогодні можна вважати звернення посла міста Львова Ернеста Теодора Брайтера «До земляків Східної Галичини» (1921), котрі є радше мітичною, аніж реальною програмою визнання незалежності Галицької республіки. У ньому зокрема мовилося:

«Бо ця полоса землі, яка своїм об'ємом є більша від Швейцарії, має в собі усі умовини до самостійного державного життя й до забезпечення населенню можливої суми добробуту (письмівка моя. – І. М.). Природа вивінувала нас по королівськи! Нафта, сіль, калі, вугілля, дерево й земля, оця мати-земля, яку колись перед віками називано землею “пливучою молоком і медом”, земля, що материнською рукою дає нам збіжжя. Ці скарби, при легкому піднесенню промислу в краю, могли б створити з цієї республіки дійсну перлину серед державних організмів»^[57].

Знову ж таки у червні 1922 р. українські політики-емігранти дали заявляти: «І коли ми пишемо, що з Галичини хочемо утворити державу на взір Швейцарії (письмівка моя. – І. М.), то не робимо тільки для пропаганди, тільки для тих, що вирішують»^[58].

Натомість «бюрократична» дипломатія – це віддзеркалення дипломатії «підприємницької». Вона вимагає не лише озвучення мети і чітких засад, а й створення мережі забезпечення ефективного функціонування дипломатичного корпусу (див. 4.2). Адже, як зауважує Н. Литвин, у 1920–1922 рр. сформували кадрову та ідеологічну базу еміграційного уряду ЗУНР, виробили формат його дипломатичного представництва: до нього залучили чимало політиків і громадських діячів, науковців (правників, географів, істориків) та забезпечили його фінансування^[59]. Щодо останньої складової, то у січні 1920 р. Диктатор ЗУНР постановив, що українські дипломати, учасники переговорів у Парижі і Лондоні, отримуватимуть щомісяця: «делегати» і перший секретар перемовин – 4 тис. франків, другий секретар – 3 тис. франків^[60], а видатки, скажімо на щомісячне утримання Надзвичайної дипломатичної місії у США – 1500 американських доларів (для порівняння: 1917-го новий автомобіль «Форд» коштував 1084 \$), починаючи з травня 1921 р. (перед цим голова місії зобов'язувався утримувати дипмісію власним коштом в обсязі 1 млн чеських крон)^[61].

Ба більше: зі звіту Національної Ради у Відні (діяльність якої не визнавав Є. Петрушевич) від 15 червня 1922 р., відомо, що для належного функціонування віденського посольства ЗУНР спочатку позичили 12 тис. австрійських корон у Миколи Василька, а вже згодом – продали коней, яких привезли з собою українські вояки, що повернулися з Італійського фронту. В Чехії для функціонування диппредставництва ЗУНР продали 5 автомобілів, радіо і одяг. Відтак 1922 р. фінансовий стан Посольства ЗУНР у Відні становив: 5 131 американських доларів, 40 фунтів стерлінгів, 304 французькі франки, 5 550 італійських лір, 103 тис. німецьких марок, 40 тис. польських марок, 2 млн австрійських корон^[62].

Однак слід пам'ятати й те, що уряд ЗУНР в еміграції переживав внутрішню кризу, зокрема й кадрового потенціалу. Зокрема про це у січні 1923 р. до Степана Томашівського писав Іван Крип'якевич:

«Вся наша політика стоїть дальше на позиції державної самостійности Галичини. “Уряд” все вважається кермуючим і відповідальним за керму

нації. Впливи його безнастанно слабнуть – і через еміграційне віддалення і розлад фінансів, і *найбільше через слабкий особистий склад*. Він не зумів з-за кордону зорганізувати краю, вказати йому реальні способи оборони і зашановання чи скріплення сил. І тепер він цікавиться не органічною силою краю, а “кривдами” і “надужиттями”. *Проявляється “дубовий інтелект” тих панів (вистів не мій)* (письмівка моя. – І. М.). А все таки ніщо не є даліше від нас, як те, щоби “скинути” сей уряд» [63].

Про власне «бюрократичну» дипломатію ЗУНР сьогодні відомо небагато. Її узагальненням можна вважати розпорядження Диктатора Євгена Петрушевича про організацію Галицької делегації на мирну конференцію в Парижі і Лондоні від 17 січня 1920 р.: *«Задачею сеї Делегації є заступати інтереси Західної України перед Мировою Конференцією* (письмівка моя. – І. М.), союзом народів, поодинокими делегаціями інших держав заступлених на конференції та перед широким політичним світом взагалі» [64]. Тож на допомогу тут прийшла «дипломатія самітів» або «дипломатія глав держав».

4.5. «Дипломатія самітів» і «інформаційна» дипломатія

Зазвичай «дипломатія самітів» («зустріч у верхах») передбачає зустрічі глави держави і/або очільника уряду з керівниками світових потуг чи міжнародних організацій. Спробуймо з'ясувати особливості цього різновиду дипломатії в умовах функціонування еміграційного уряду ЗУНР.

Тут йшлося передусім про особлисту участь Диктатора Євгена Петрушевича в значущих міжнародних форумах з питань миру і післявоєнного облаштування Європи. Загальновідомо, що «галицька державність не знайшла беззастережної прихильності у західних держав та на Мировій Конференції. Заходами д-ра Петрушевича у Відні, а опісля галицького представника в Парижі д-ра Василя Панейка, змріяли до того, щоб Мирові Конференція зайнялася галицькою справою, розслідила її безсторонньо і вирішила на основі самоозначення народів» [65]. Саме фігура Є. Петрушевича мусила б відігравати ключову роль у «зустрічах у верхах» у тогочасній архітектурі глобальної, регіональної і локальної безпеки, незважаючи на те, що сучасні дослідники його біографії, Петрушевичеві сучасники і тогочасні критики свідомі його прорахунків і фатальних помилок саме в зовнішньополітичній царині [66]*. Відтак принципово важливо з'ясувати, чи був присутім безпосередньо на важливих міжнародних зустрічах очільник ЗУНР, оскільки відомо, що чинний документ для виїзду за кордон і перетин кордонів («дипломатична перепустка»), принаймні у Європі, Є. Петрушевич мав з 7 травня 1919 р. [67]

Тож першим є питання, чи був присутнім Є. Петрушевич на засіданнях ПМК. Адже відомо, що не раніше 25 червня 1919 р. він надіслав ноту-радіотелеграму протесту уряду і УНРаді Верховній Раді ПМК проти «надання Польщі права на окупацію Східної Галичини» [68], а 30 червня на засіданні Американської делегації ПМК виступили заступник Міністра закордонних справ УНР Арнольд Марголін і Державний секретар закордонних справ ЗУНР Василь Панейко [69]. Врешті 15 липня 1919 р. Є. Петрушевич, перебуваючи в «місці постою начальної команди галицької армії», оприлюднив ноту протесту Верховній Раді ПМК у зв'язку з «польською окупацією Східної Галичини» [70]. Звідти ж 23 липня політик, за допомогою

радіозв'язку, оприлюднив відозву уряду ЗУНР «До всіх культурних народів і їх правителів» з приводу рішення ПМК щодо Східної Галичини і передачі її у польське управління^[71].

І лише наприкінці 1919 р. Диктатор виїхав з Відня до Парижа, плануючи зустрітися (sic!) з представниками ПМК, а у лютому 1920 р. прибув у Лондон^[72]. Відтак будь-які плани щодо його «зустрічі у верхах» з керівництвом ПМК були приречені на фіяско ще й тому, що від літа 1919 р. в уявленнях керівництва країн Антанти ЗУНР не існувало, а сам Є. Петрушевич у їх розумінні не був керівником держави, а лише репрезентантом українського населення Східної Галичини^[73], а то й цілком приватною особою. Хоча лише для українських політичних кіл у червні 1922 р. Є. Петрушевич і далі був керівником держави: «Наш Уряд з президентом Петрушевичом на чолі є всюди вислухуваний, є самотнім, який заступає права українського народу східної Галичини, є символом Галицької держави»^[74].

Зауважмо, що не лише поведінка очільника держави була заздалегідь програшною, а й рівень компетентності українських дипломатів у Парижі влітку 1919 р. Адже, як згадував М. Лозинський,

«В другій половині серпня, коли в проводі Делеґації наступила зміна, а з делеґатів Державного Секретаріату тільки Панейко і Томашівський були присутні в Парижі, – Панейко, зовсім не повідомлюючи про се Делеґацію, подав на Мирову Конференцію заяву, що тільки він і Томашівський мають право заступати Галичину.

З сього часу між Панейком і Томашівським і Делеґацією запанував повний розрив.

Серед таких відносин Делеґація ніяких виступів перед Мировою Конференцією в галицькій справі не робила (письмівка моя. – І. М.)»^[75].

Друга відслона цього ж питання відбулася вже в інших декораціях, коли до Женеви, на засідання Ліги Націй, котре тривало упродовж 15 листопада – 15 грудня 1920 р., прибула делегація УНРади на чолі з Є. Петрушевичем (вочевидь він використав для цього дипломатичний паспорт, виданий 15.11.1920 р.^[76]). Її завдання полягало у вимозі надання Східній Галичині незалежності^[77]. Хронологія подій така: 19 листопада віце-президента Ліги Націй Едуарда Бенеша повідомили про приїзд української делегації на чолі з Є. Петрушевичем; 28 листопада внесли ноту УНРади за підписом Є. Петрушевича та інших членів делегації з вимогою «справедливого вирішення питання про статус Східної Галичини»; 2 грудня – виключно за підписом Є. Петрушевича – два документи: ноту УНРади з вимогою ліквідації польського окупаційного режиму на Східній Галичині та визнання «суверенних прав українського народу» і, адресовану урядам Антанти, ноту УНРади про санітарні умови на Східній Галичині під польською окупацією; 4 грудня – ще одну ноту УНРади (за підписом Є. Петрушевича) урядам країн Антанти «Польська колонізація Східної Галичини»^[78]. З таємного донесення польського військового аташе у Берні про прибуття до Женеви делегації ЗУНР на чолі з Є. Петрушевичем відомо, що майже усі члени делегації мали безпосередню комунікацію з функціонерами Ліги Націй, однак не відомо, чи Диктатор виголошував спеціальні промови перед ними, адже таємному наглядові піддали усю делегацію, окресливши її «вони»^[79].

Саме тому, з огляду на зауважені факти, «дипломатія самітів» стала для еміграційного уряду ЗУНР і зосібна Диктатора найменш ефективною з-поміж усіх інших різновидів зовнішньополітичної активності.

А що дипломатію творить й «цифрова» діяльність зовнішньополітичного інституту держави, активний діалог з міжнародними організаціями, політиками найвищого щаблю за допомогою засобів масової комунікації (зокрема електронної пошти і соціальних мереж), є прикладом «інформаційної» («кібер») дипломатії. Зрозуміло, що в умовах більш як сторічної давности про використання е-мейлів мови не було, однак в нагоді тут були пошта і телеграф, а також різноманітні оприлюднені заяви «з приводу». Їх використання свідчить про активне залучення першими особами держави і дипломатами тогочасних здобутків спецзв'язку. Упублічення інформації й контактів, яка до того часу були «мережами знаті», можна розуміти й як раціоналізацію політичного процесу та «розчаклування» світу еліт, таких собі «Лицарів круглого столу»^[80]. Адже використання інформаційних технологій у дипломатії того часу показує, між іншим, активність зовнішньополітичного відомства, якість його документів.

У випадку ж еміграційного уряду ЗУНР, то, як іронічно зауважував В. Винниченко, «Галицькі ж “проводирі” замість того писали ноти, протести (письмівка моя. – І. М.), тинялись і плакались по антантських передпокоях і з усіх сил старались довести, що вони не большевики, як то брехали поляки, що вони – ніякі революціонери, що вони собі тихі, цілком благонадійні рутенці, яким також треба признати право на вільне самоозначення, яке так великодушно й солодко розписав Вільсон»^[81].

Загалом сьогодні відомо таких 103 документи, зокрема 98 нот і 5 (sic!) телеграм. Так упродовж 1918–1919 рр. маємо 8 нот (у т. ч. 4 ноти протесту), а також телеграму-протест^[82]; 1920–1921 рр. – 65 нот (у т. ч. 5 нот протесту і одну вербальну ноту) а також

4 телеграми^[83]. 1922–1923 рр. – 25 нот (у т. ч. 3 ноти протесту)^[84]. Однак з цілого огрому нот, лише 12 були нотами протесту плюс одна – вербальна нота. Це свідчить й про те, що «інформаційна» дипломатія ЗУНР була радше констатуючою стану справ передусім для української еміграції, аніж дієвим засобом інформування і протесту перед іноземцями і міжнародною спільнотою. А позаяк ноти у 99% були складені українською мовою, така форма «інформаційної» дипломатії вже задалегідь була приречена якщо не на поразку, то вже точно на труднощі. Представники іноземних держав не володіли і не розуміли української мови без залучення перекладачів, а тому така форма інформаційних зв'язків уряду ЗУНР із зовнішнім світом була виключно грою у «свої ворота».

Лише згодом, наприкінці 1920-х з'явилися поодинокі «Меморіяли» не лише українською, а й англійською, французькою чи німецькою мовами, у яких стверджувалося:

«Державний ідеал українського народу знайшов на всіх просторах української етнографічної території свій органічний вираз у збройній (розбивка тут і далі в оригіналі. – І. М.) боротьбі в роках 1917–20, яка нещасливо покінчилася під ударами матеріально переважаючих ворожих сил (письмівка моя. – І. М.). Одним із теренів загальної визвольницької боротьби були Західні Землі України, де після розвалу Австро-Угорської Монархії, український

нарід утворив свою державну владу дня 1 листопаду 1918 р. Цей день започаткував воєнний стан поміж Україною і Польщею, що формувалася тоді в самостійний державний організм. Мілітарно й політично підсилена рішачими чинниками європейської політики, Польща змогла після дев'ятимісячної війни окупувати Західні Землі України, на що дістала санкцію актом Конференції Амбасадорів у Парижі дня 14 березня 1923 р. Впливаючої із цього акту правної зміни політичного положення Західних Земель України український нарід засадничо не признав, продовжуючи дальшу боротьбу відмінними засобами відповідно до фактичних умов, утворених політикою польських урядів, що послідовно прямувала й прямує до всестороннього знищення моральних і фізичних сил українського народу»^[85].

Ще одним застереженням щодо фактичного потенціалу сили (безсилля) дипломатії ЗУНР є фактична відсутність такого її різновиду, як культурна дипломатія. Не можна приписати до заслуг зовнішньополітичної праці уряду в еміграції успіх Української Республіканської капели Олександра Кошиця, яка свої «європейські» гастролі почала у 1919 р. відвідавши міста ЗУНР (Західної області УНР). І хоча ця важлива для промоції здобутків української пісенної культури інституція не проголошувала жодних політичних гасел, сучасники дивувалися тим, хто «дописався», що «мовляв, капеля Кошиця більше робить для популяризації української справи закордоном, ніж офіційна дипломатія УНР»^[86], або стверджували, що «її (капели. – *І. М.*) робота була безмірно цінніша й корисніша для української національної справи в Європі, ніж десяток отих місій і посольств»^[87]. Фактично, йшлося про перефразування допису чеської преси у травні 1919 р. (який цитував у своїх спогадах О. Кошиць), що «Це є посольство з іншого світу, майже невідомого нам до цього часу»^[88].

Тож, виснувши про дипломатію ЗУНР як потенціал держави, слід зауважити, що діяльність її зовнішньополітичних репрезентантів – акторів політики, якщо використаємо порівняння з поняттями античного театру «риторів» і «рапсодів», була, скоріш за все, «виконавською», аніж такою, що нею міг би похвалитися й керівник держави, й цілий зовнішньополітичний апарат. Тож зовнішньополітична діяльність Диктатора була своєрідною хитавицею поміж риторами і рапсодами, в якій останні *de facto* перемагали. Проблема безсилля дипломатії ЗУНР полягала, зокрема й у непереборному бажанні дипломатів середньої і нижчої ланки, котрі, зазвичай, плутали партійні інтереси з національними, бути такими собі квазіриторами, котрі уособлювали б міжнародний престиж держави, вочевидь, одночасно йому шкодячи.

[1] Henrikson A. K. *Diplomacy and small states in today's world*, <https://learn.diplomacy.edu/pool/fileinline.php?id=20932>

[2] Уська У. *Таємний протокол між УНР та Австро-Угорщиною від 08.02.1918 р.: проблема автентичності тексту*, <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/21519/1/39-212-218.pdf>

[3] Севрюк О. *Берестейський мир 9 – 11 – 1918. (Уривки зі споминів)*. Paris: Les Nouvelles Ukrainiennes, 1927, с. 4-5, 7.

[4] Левицький К. *Великий Зрив (До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів)*. Львів, 1931; Нью Йорк: Видавництво Чарторийських, 1968, с. 10-11.

[5] Там само, с. 108-110.

[6] Див.: Монолатій І. «*Прощання з віденством*»: кінець Дунайської монархії і проголошення ЗУНР, [у:] «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність». Вип. 18, Львів, 2009, с. 30-38.

[7] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Т. 1, с. 181, док. № 76.

[8] Там само, с. 246-247, док. № 106.

[9] Назарук О. *Рік на Великій Україні. Конспект споминів з Української революції*. Відень: Видання «Українського прапору», 1920, с. 5.

[10] Павлишин О. *Державний секретаріат заграничних справ (ДСЗаС)*, с. 507.

[11] Снайдер Т. *Червоний князь. Таємні життя габсбурзького ерцгерцога*; пер. з англ. П. Грицака. К.: «Грані-Т», 2011, с. 161-162, 182.

*«Єдиною позитивною концепцією української політики може бути тільки концепція здійснення самостійності української держави в спілці з самостійною державою московською [...], щоб вона могла стати ядром, довкруги якого могли-б угрупуватись всі інші, менші народи і держави Східної Європи й північної Азії – на просторі між Карпатами й східними границями етнографічної Польщі аж до Тихого Океану» (Панейко В. *Зєдинені держави Східної Європи. Галичина й Україна супроти Польщі й Росії*. Відень: 3 друкарні Христофора Райсера Синів у Відні, 1922, с. 36). Як згадував Арнольд Марголін, «Что-же касается Панейко, то онъ, къ сожалѣнію, слишкомъ увлекся планомъ спасенія украинской Галиціи при помощи союза съ Деникинымъ» (Марголинъ А. *Украина и политика Антанты (Записки еврея и гражданина)*. Берлинъ: Издательство С. Ефронъ, [1921], с. 188).

[12] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Т. 5, Кн. 1, с. 15-25, док. № 1.

[13] Там само, с. 27, док. № 3.

[14] Там само, с. 25, док. № 2.

[15] Кіссінджер Г. *Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті*, с. 71.

[16] Павлишин О. *Державний секретаріат заграничних справ (ДСЗаС)*, с. 507; Лозинський М. *Галичина в рр. 1918–1920*, с. 64.

[17] *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія*; Кер. авт. кол. Олександр Карпенко, с. 402.

[18] Лозинський М. *Галичина в рр. 1918–1920*, с. 115.

[19] Там само, прим. 3.

[20] Цегельський Л. *Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом 1918 р.* Нью Йорк – Філадельфія: Булава, 1960, с. 232.

[21] Лозинський М. *З Новим 1924 роком. Теперішній стан будови Української Держави і задачі західно-українських земель.* Женева: Наклад автора, 1924, с. 66.

[22] Цегельський Л. *Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом 1918 р.,* с. 233.

[23] Лозинський М. *Галичина в рр. 1918–1920,* с. 179-180.

[24] Литвин Н. *Політика еміграційного уряду ЗУНР: дис. ... канд. політ. наук,* с. 101.

[25] Литвин М. *Консульства і закордонні представництва Західно-Української Народної Республіки, [у:] Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія. Т. 2 (З–О).* Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2019, с. 269-270.

[26] Цегельський Л. *Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом 1918 р.,* с. 236-237.

[27] Там само, с. 241, прим.*

[28] Онацький Є. *Українська дипломатична місія в Італії.* Прага: Українське видавництво «Пробоем», 1941, с. 11.

*Слушною тут є думка Є. Онацького: «Коли б Україна втримала свої державні форми й уявляла з себе якусь конкретну силу (письмівка моя. – І. М.), а головне володіла й розпоряджала своїм хлібом, вугіллям, залізом та іншими своїми багатствами, то давно мала б те визнання, що мають за неї на її кошт большевики» (Онацький Є. *Італія і фашизм (1920-1935). Сторінки з римського щоденника. Том І.* Прага: Українське видавництво «Пробоем», 1942, с. 15).

[29] Винниченко В. *Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]).* Частина III. Київ – Відень: Видавництво «Дзвін», 1920, с. 421.

[30] Марголинъ А. *Украина и политика Антанты (Записки еврея и гражданина),* с. 134.

[31] Томашівський С. *Під колесами історії. Нариси і статті.* Берлін: Видавництво «Українське слово», 1922, с. 5-6.

[32] Цегельський Л. *Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом 1918 р.,* с. 241.

[33] Лозинський М. *Галичина в рр. 1918–1920,* с. 116.

[34] Там само.

[35] Там само, прим. 3.

[36] Цегельський Л. *Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом 1918 р.,* с. 241.

[37] Лозинський М. *З Новим 1924 роком. Теперішній стан будови Української Держави і задачі західно-українських земель.* Женева: Наклад автора, 1924, с. 13.

[38] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Керівник роботи і відповідальний редактор Олександр Карпенко. Т. 5, Кн. 3: Зовнішня політика і міжнародне становище. 1918–1919 рр. Укладачі: Олександр Карпенко, Катерина Мицан. Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2013, с. 36, док. № 9.

[39] Там само, с. 361, док. № 71.

[40] Там само, с. 398, док. № 88.

[41] Там само, с. 631-632, док. № 160.

[42] Там само, с. 683-685, док. № 175.

[43] Там само, с. 707-710, док. № 185.

[44] Там само, с. 378-379, док. № 77.

[45] Там само, с. 321-326, док. № 63.

[46] Там само, с. 444, док. № 106.

[47] Там само, с. 449, док. № 108.

[48] Там само, с. 500, док. № 122.

[49] Дністрянський Ст. *Загальна наука права і політики. I том*. Прага: Наклад Українського університету в Празі; Друк державної друкарні в Празі, 1923, с. 334-336.

[50] *За державну незалежність Галичини. Чому українська Галичина не може прийти під Польщу*. [Зладив д-р Михайло Лозинський]. Відень: Видання Президії Української Національної Ради, 1921, с. 42.

[51] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Т. 5, Кн. 2. Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2011, с. 625, док. № 179.

[52] Там само, с. 672-673, док. № 188.

[53] Там само, с. 823, док. № 243.

[54] Монолатій І. *Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр.*, с. 296-297.

[55] С[тепан]. Р[удницький]. *Економічні основи галицької державности*. Львів – Відень: Видання «Українського прапора», 1921, с. 25.

[56] С[тепан]. Р[удницький]. *Нафта Східної Галичини*. Відень: Накладом «Українського прапора», 1922, с. 40.

[57] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Т. 5, Кн. 2, с. 667, док. № 187.

[58] Ця інформація доступна у: *Діяльність УНР 1920-1930 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки (Частина I)*. К.: Служба Зовнішньої Розвідки України; Галузевий державний архів, 2019, с. 204, № 55 (ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 11012, т. 12, арк. 120).

[59] Литвин Н. *Політика еміграційного уряду ЗУНР*: дис. ... канд. політ. наук, с. 86.

[60] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Т. 5, Кн. 2, с. 9, док. № 2.

[61] Там само, с. 712, док. № 200.

[62] Ця інформація доступна у: *Діяльність УНР 1920-1930 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки (Частина I)*. К.: Служба Зовнішньої Розвідки України; Галузевий державний архів, 2019, с. 194-195, № 53 (ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 11012, т. 12, арк. 110-111).

[63] Бортняк Н. *З листування І. Крип'якевича та С. Томашівського (червень 1922 – червень 1930 рр.)*, [у:] *Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві*; упор. Ф. Стеблій. Львів, 2001, с. 403.

[64] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Т. 5, Кн. 2, с. 7, док. № 2.

[65] Сохоцький І. *Будівничі новітньої української державности в Україні*, [у:] *Історичні постаті Галичини XIX – XX ст.* Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Заходом і коштом Осередку праці НТШ у Філядельфії, 1961, с. 181.

[66] Павлишин О. *Євген Петрушевич (1863-1940). Ілюстрований біографічний нарис*. Львів: Манускрипт-Львів, 2013, с. 388.

*В Арнольда **Марголіна**: «Петрушевичъ произвелъ на меня самое хорошее впечатлѣніе. Благородный, рыцарскій тонъ, страстная любовь къ родной Галиціи и галицко-украинской арміи [...] Позже мы встрѣчались съ нимъ въ Вѣнѣ и Лондонѣ» (Марголинъ А. *Украина и политика Антанты (Записки еврея и гражданина)*, с. 192). У Дмитра **Дорошенка**: «З д-ром Петрушевичем мені довелось познайомитись уже в 1921 році у Відні. Він зробив на мене враження дуже щирої й симпатичної людини, безмежно відданої своїй справі, в яку він вірив фанатично. Але при тім мене здивувало його колосальне необзнайомлення й нерозуміння наших відносин на Україні Наддніпрянській. Видно, що він ніколи на ній не був раніше, спеціально її справами й відносинами ближче не займався і, попавши нарешті серед таких ненормальних і незвичних обставин на ту Україну, не зовсім зумів орієнтуватись серед людей та обставин» (Дорошенко Д. *Мої спомини про недавнє-минуле (1914-1920). В чотирьох частинах*. Друге видання. Мюнхен: Українське видавництво, 1969, с. 508). У Володимира **Винниченка**: «[...] ці люди не змогли довго боротись і були вибиті з Галичини. Вони покладали всі надії тільки на мілітарну силу, инчих сил свого народу й міжнародньої ситуації вони не розуміли й не хотіли розуміти. [...] вони в безпорадності й у паніці передали всю повновласть одному чоловікові Є. Петрушевичу, назвавши його “диктатором”. Купка втікачів, кулуарних борців узурпувала владу й передала її одному кулуарному герою» (Винниченко В. *Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]*), с. 403).

[67] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Т. 5, Кн. 1, с. 386, док. № 82.

[68] Там само, с. 590, док. № 124.

[69] Там само, с. 593, док. № 125.

[70] Там само, с. 612, 616, док. № 131.

[71] Там само, с. 661, прим. *, док. № 138.

[72] Павлишин О. *Євген Петрушевич (1863-1940). Ілюстрований біографічний нарис*, с. 239-240.

[73] Там само, с. 240.

[74] Ця інформація доступна у: *Діяльність УНР 1920-1930 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки (Частина I)*. К.: Служба Зовнішньої Розвідки України; Галузевий державний архів, 2019, с. 203, № 55 (ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 11012, т. 12, арк. 119).

[75] Лозинський М. *Галичина в рр. 1918–1920*, с. 118.

[76] Фото див.: Павлишин О. *Євген Петрушевич (1863-1940). Ілюстрований біографічний нарис*, с. 242-243.

[77] *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія*; Кер. авт. кол. Олександр Карпенко, с. 495.

[78] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Т. 5, Кн. 2, с. 301, док. № 109; с. 305, док. № 114; с. 321, док. № 115; с. 338, док. № 116; с. 347, док. № 117.

[79] Там само, с. 351, док. № 118.

[80] Ферґюсон Н. *Площі та вежі. Соціальні зв'язки від масонів до фейсбуку*; пер. з англ. К. Диса. К.: «Наш формат», 2018, с. 192, 201-202.

[81] Винниченко В. *Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]). Частина III*, с. 392.

[82] Див.: *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Т. 5, Кн. 1, с. 15, док. № 1; с. 174, док. № 55* (*нота протесту); с. 497, док. № 110*; с. 521, док. № 114; с. 599, док. № 127*; с. 612, док. № 131*; с. 698, док. № 151; с. 903, док. № 210; телеграма-протест: с. 393, док. № 85.

[83] Див.: *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Т. 5, Кн. 2, с. 11, док. № 4; с. 23, док. № 10; с. 33, док. № 14; с. 85, док. № 29; с. 91, док. № 33; с. 99, док. № 36; с. 111, док. № 40; с. 119, док. № 46; с. 193, док. № 77; с. 305, док. № 114; с. 321, док. № 115; с. 338, док. № 116; с. 354, док. № 119; с. 397, док. № 123; с. 402, док. № 126; с. 406, док. № 130; с. 428, док. № 133; с. 478, док. № 137; с. 479, док. № 138; с. 483, док. № 139; с. 488, док. № 140; с. 506, док. № 143; с. 518, док. № 146; с. 530, док. № 149; с. 543, док. № 155; с. 551, док. № 158; с. 557, док. № 159; с. 580, док. № 165; с. 575, док. № 166; с. 579, док. № 168; с. 582, док. № 169; с. 588, док. № 171; с. 592, док. № 172; с. 600, док. № 174; с. 602, док. № 175; с. 604, док. № 176; с. 614, док. № 179; с. 647, док. № 186; с. 674, док. № 190; с. 677, док. № 191; с. 690, док. № 193; с. 692, док. № 194; с. 695, док. № 195; с. 699, док. № 197; с. 704, док. № 199; с. 720, док. № 203; с. 724, док. № 205; с. 726, док. № 206** (вербальна нота); с. 728, док. № 207; с. 739, док. № 210; с. 744, док. № 213; с. 748, док. № 214; с. 750, док. № 215; с. 752, док. № 216; с. 758, док. № 218; с. 762, док. № 219; с. 768, док. № 221; с. 772, док. № 222; с. 774, док. № 223; с. 776, док. № 224; с. 781, док. № 228; с. 826, док. № 244*; с. 863, док. № 259*; с. 865, док. № 260*; с. 871, док. № 264*; телеграми: с. 155, док. № 59; с. 173, док. № 170; с. 301, док. № 109; с. 301, док. № 110.

[84] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Т. 5, Кн. 3, с. 29, док. № 6; с. 39, док. № 10; с. 60, док. № 14; с. 63, док. № 15; с. 65, док. № 16; с. 72, док. № 20; с. 311, док. № 61; с. 327, док. № 64; с. 388, док. № 82; с. 407, док. № 91; с. 421, док. № 96; с. 428, док. № 99; с. 453, док. № 110; с. 516, док. № 126; с. 532, док. № 130; с. 546, док. № 134; с. 552, док. № 137; с. 566, док. № 140; с. 602, док. № 148; с. 605, док. №

150; с. 614, док. № 154; с. 618, док. № 155; с. 680, док. № 173*; с. 685, док. № 176*; с. 720, док. № 189*.

[85] *Меморіал українського студентства до культурного світа*. Geneve – Prague, 1929, с. 33.

[86] Дорошенко Д. *Мої спомини про недавнє-минуле (1914-1920)*. В чотирьох частинах. Друге видання, с. 457.

[87] Винниченко В. *Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.])*. Частина III, с. 425.

[88] Кошиць О. *З піснею через світ (Подорож Української Республіканської Капелі)*. Перший том. [Вінніпег]: Культура й освіта, 1952, с. 80.